

DÁVID FERENC

IRTA:
GAGYHY DÉNES

CLUJ-KOLOZSVÁR
MINERVA NYOMDAI MŰINTÉZET R.-T.
1926.

Amikor I. Ferdinánd magyar király a veszprémi püspököt, Bornemissza Pált nevezte ki 1552-ben erdélyi püspökké, ama kemény ígéretének kívánt eleget tenni, hogy a lutheránus vallást kiirtja az országból és a régi egyház hatalmát és fényét visszaállítja. Az erőskezű és vakbuzgó Bornemisszában alkalmas eszközt vélt szándéka véghezvitelére.

A kezdet úgy mutatta, hogy nem csalódik, mert az új főpap, Gyulafehérvárra érkezése után kevés idő múlva, szigorú és feddő hangu meghívóban rendelte a papságot zsinatra, melyen a reformáció veszedelmes terjedésének meggátlására módot és fegyvert keressenek. De rosszul számított, mert a protestantizmus ekkor már diadalmasan haladt előre hódító útján és nemcsak a világi nép között hintette el eszméit, hanem a katolikus papok tekintélyes része is meghajolt Luther tanítása előtt. Ezért történt, hogy a püspök parancsának saját papjai sem engedelmeskedtek, a zsinaton meg nem jelentek, még a levelére sem válaszoltak,

Egyedül a besztercevidéki papság nem hagyta felelet nélkül, bár Bornemisszának

ebben sem telhetett öröme. Habozás nélkül, nyíltan kijelentették, hogy külsőségekre nézve elismerik ugyan a püspök fennhatóságát, de ami az istentiszteletet illeti, ebben más utasítást, mint a Szentírását, el nem fogadnak. A válasz szerzője a petresi plébános, Dávid Ferenc volt, ki a hitújítás forrásánál, Wittembergben, Melanchtontól nyerte teológiai tudományát.

Ferenc pap kolozsvári magyar születésű volt. Születése évét pontosan nem ismerjük, a hagyomány 1510—20 közöttre teszi. A szülők anyagi helyzetét és másnemű életviszonyait szintén homály takarja; de az bizonyosnak látszik, hogy két művelt lélek társaságában és gyöngéd gondoskodása mellett nevelkedett, akik talán erejükön felül áldoztak, hogy fiuk a kolozsvári iskolát elvégezhesse és pappá lehessen. A gyermekben megvolt a hajlam és hivatás e pályára: így jutott Gyulafehérvárra, a püspöki székhelyre, hol a hittudományt elvégezve, felszentelték.

Gyulafehérvár erdélyi középpontja a XVI. században a humanizmusnak. Maga a régi püspök, Statileo, méltó képviselője a renaissance szellemének és embereinek. Inkább politikus volt, mint egyházi férfiú, főpapi tisztét is pápai megerősítés nélkül viselte. A klasszikus kor eszméiért és iro-

dalmáért rajongott, erkölcsében és vallásos felfogásában akkora szabadságot gyakorolt és hirdetett, milyent csak egy humanista férfiú engedhet magának. A reformációt nemhogy ellenséges szemmel nézte volna, hanem inkább rokonszenvezett vele, sőt egyik sarkalatos tételének, a cölibátus megszüntetésének, nem állotta útját papjai között, mert Csáky Mihály kanonoknak semmi bántódása nem történt, amiért megházasodott. A terjedő protestantizmus első erdélyi apostolai a fehérvári aulából kerültek ki, mint Kálmáncsehi Márton, aki Kálvin hitének legfélelmeesebb, egyben legtúlzóbb prédikátora lett.

Ebben a légkörben élt és tanult az ifjú Dávid Ferenc. Fogékony lelke, melyen minden benyomásnak megmaradt a képe, vagy legalább az emléke, az új tanítást mohón fogadta; benne nemcsak a rendkívülit vette észre, hanem meglelte az igazságot és az emberi ész szárnyabontásának igyekezetét is. Tehát a hite megrendült abban, amit eddig tanult és vallott; a katolikus vallás dogmaiban csak emberi csinálmányt és a lelkek fölött való hatalmaskodás megörökítésének igyekezetét látta. Elméje forrongásnak indult, a humanizmus magával ragadta, nevét *Franciscus Davidis*-nak kezdte írni, hogy későbbben a nagy refor-

mátor, *Dávid Ferenc*, a magyar unitárius egyház alapítója válják belőle.

Luther vallásával körvonalalaiban, a gyulafehérvári egyházi gyűlésen, 1543-ban, ismerkedett meg Dávid, mikor a brassói szászok Honterus János *Apologiá*-ja alapján vitatták új gyülekezetük alapításának szükségét és helyességét. Ekkor határozta el, hogy kimegy a forráshoz, a mester elébe, ott tanulmányozza azokat az eszméket, melyek hirtelenül, üldözésük dacára, akkora forradalmat támasztottak a szellem világában, Európa minden népe között. Két jóakarója, Medgyes Ferenc és Pesti Gáspár kanonokok támogatásával sikerült 1545-ben Wittembergbe jutnia, ahol nemcsak Luther tanait vizsgálta tüzetesen, hanem magát a zsidó és görög nyelvben tökéletesítve, a bibliában akkora jártasságot szerzett, hogy e téren senki sem mérkőzhetett vele Magyarországon. Polemikus sikereinek is ez volt elsősorban az eszköze.

Midőn 1550 ben hazajött, egyházi tekintetben teljesen átalakultnak találta Erdély képét. A brassóiak izgatására a szászság elfogadta a lutheránizmust és 1551-ben az összes városokban és községekben szervezték az egyházat, melynek törvényesítéseként kimondta a tordai országgyűlés a lutheránus vallás szabad gyakor-

lását. Dávid Ferenc elől tehát eltűnt, mintha varázslat lett volna, minden akadály s nyugodtan és a siker biztosságával folytathatta hazájában, amit Wittembergben elgondolt, kitervelt és megvalósítani akart.

Először Besztercén állapodott meg s az ottani iskola igazgatója lett. Innen Petres község hívta papjává, híre s tekintélye pedig nemsokára szülővárosába vitte, a kolozsvári iskola igazgatói székébe, Vizaknay Gábor helyére. Most, a cselekvés középpontjában, egy nagy gyülekezet kebelében, minden alkalom megnyílt előtte, hogy tehetségét és tudományát érvényesítse és hozzájusson az őt mindenképen megillető vezérszerephez. A vezérség útján legfontosabb állomása Szék városában, mint a lutheránus egyház kiküldött szónokának, a krisztustagadó Franceso Stancaro olasz hitbölcselelővel állott vitája, melynek fényes sikere miatt első embere, sőt Wiener Pál halála után, 1556-ban, püspöke lett az erdélyi lutheránus egyháznak.

Egyszerre két helyre, Erdély két tekintélyes eklézsiájába, Kolozsvárra és Szebenbe hívták meg lelkésznek. Mindkettő gazdag jövedelmű község volt, mégis nehezen tudott választani. Egyéni izlésének és belső tetszésének Kolozsvár felelt meg jobban; Szebent azért sajnálta, mert előre

sejtette, hogyha visszautasítja az ottani polgárság bizalmát, az egyházban szakadás fog beállni, mert a szász lutheránusok különválnak és önállósítják magukat. Neki mégis a kolozsvári papságot kellett elfogadni, mert Kálmáncsehi Márton, a hajdani fehérvári kanonok, olyan agitációt fejtett ki Kálvin vallása mellett, kivált az alsóbb néposztály körében, hogy a lutheránus híveket egy pillanatig sem lehetett magukra hagyni, Kálmáncsehi követésének veszedelme nélkül.

Dávid sejtelve a szászok szecessziójáról valósággá lett. A lelkeszi meghívás visszautasításáért nagyon megneheztek rá és a szebeni zsinaton külön szász püspököt választottak maguknak.

A testvéri huzavona alatt a kálvinisták erőre kaptak. Az urvacsora kérdésében Kálmáncsehi és a részén levő papok magyarázatai észszerűbbeknek, világosabbnak tűntek föl, mint Luther határozatlan és dogmaszerű tanítása és emiatt a községek egymásután léptek át Kálvin egyházába. A dolgon nem változtatott az a hatalmi sakkhuzás sem, hogy a tordai országgyűlés a katolikus és lutheránus valláson kívül minden más vallást kárhóztatott.

A protestánsok szétagyűlésének alapoka az urvacsora fölfogása. Első magya-

rázatát Luther adta. Szerinte a kenyérben és borban benne, vele és alatta van Krisztus teste és vére, tehát az áldozó valósággal magához veszi az Úr testét és véréét. Karlstadt nézete, melyhez csatlakozott Zwingli is, sokkal szabadelvűbb és racionálisabb. Ő azt állította, hogy az urvacsora csak emlékezés Krisztus halálára. Leglogikusabb Kálvin tanítása: hogy a kenyér és bor csak szimbolum, de az urvacsora vételekor isteni erő szállja meg az embert. Midőn Kálmáncsehiékkal vitatkozott Dávid Ferenc, ez az egy kérdés keltett elméjében kételkedést eddig hirdetett igazságával szemben. A tépelődés nem tartott soká, mert önmagától rájött, hogy Kálvin véleménye a leghelyesebb, ezt vallotta titkon Melancton is. Nem habozott tehát tovább, püspöki székét otthagya nyíltan Kálvin hitére tért.

A magyar kálvinisták feje, ez idő szerint, Horhi Juhász Péter volt, aki magát egyszerűen Meliusz Péternek írta és mondotta. Tudós, tettrevágyó és tetterős, emellett buzgó férfiú volt. Meggyőződését hajlíthatatlan energiával, sokszor késhegyig menő erőszakkal védelmezte és terjesztette. Tekintélye egyedülálló, hatalma korlátlan volt egyházában, vele szembeszállni, neki ellenére járni senki sem merészelt. A téri-

tés munkáját nagyobb szivóssággal senki sem végezte nála. Zsinatot zsinatra rendezett, ma az ország egyik szélében, holnap a másikban, mind csak azért, hogy tanítása mindenüvé eljusson, hová a keze elér. Az 1559-i év június havában is azért hívta össze papságát Nagyváradra, hogy Erdély felé is terjeszkedhessenek. E zsinatra elment Dávid Ferenc is Heltai Gáspárral, ami nem közönséges örömet okozott a megjelentek között. Melius és Dávid ekkor találkoztak először. Azt hitték, örök frigyre egyesülnek közös eszméért és célért folyó küzdelemben, pedig végnélküli tusakodás és bőszen ellenségeskedés jutott részükül a remélt barátság és megértés helyett.

Váradról azon nagyszabású tervvel ment Erdélybe, hogy a szász és magyar egyházat egyesíti s az urvacsorára vonatkozólag elfogadtatja velük a legujabb magyarázatot, melyet ő is vall. Terve azonban nem sikerült, a zsinatok határozatai eredménytelenek maradtak. A legutolsó, a medgyesi, 1560-ban mégis eredményes volt annyiban, hogy a szász egyház Dávid Ferencet és minden pártosát örökre kizárta kebeléből. Csakhogy e kemény határozattal mégsem sikerült megrendíteni Dávid helyzetét és tekintélyét a kolozsvári községben. Papjával együtt Kolozsvár is el-

szakadt a lutheránus egyháztól és kezdetben, mint kolozsvári vallás terjedt az új tanítás a magyar vidékeken és a Székelyföldön. Végül is, a szászok minden praktikája dacára, az 1563-iki tordai országgyűlés kimondotta, hogy „mindenki fogadhassa el azt a vallást, amelyik tetszik s tarthasson szabadon vallásán lévő papot...” Tehát ismét a törvény védelme alá jutottak Dávid s vele a kálvinisták.

E szabadelvű, Európában úgyszólván különálló határozat hozatalában nagy része volt az ifjú fejedelem, János Zsigmond, udvari orvosának, Blandrata Györgynek. Széles látókörű, művelt, humanista volt Blandrata, kit vallási kérdések is érdekeltek. A legszélsőbb és legszabadelvűbb álláspontot képviselte a teológiaiában, amiért Genfből, ahol Servetonak volt híve és barátja, Kálvin elől szöknie kellett. Lengyelországban folytatta munkáját és ott neki sikerült új felekezetet alapítania. Innen János Zsigmond udvarába jött, a fejedelem személye mellé, neki nemcsak orvosa, de bizalmas tanácsadója is lett. Ettől kezdve nyúl az olasz tudós olyan végzetes kézzel a Dávid Ferenc és a magyar unitarizmus sorsába. Előbb magaringatja bölcsőjét, utóbb ő fojtja meg a hatalmas virágzó egyházat.

Dávid és Melius megszilárdították közös erővel a kálvinizmust. Előbbi ismét püspök lett és Blandrata ajánlatára a fejedelem udvari papja. A két reformátor most egy úton haladt. A politikai hatalom birtokában is, a türelmetlenebb Melius befolyására egy csapással általánossá akarván tenni Kálvin hitét Erdélyben, a rendek kimondták az 1556-iki tordai országgyűlésen a katolikusok elűzését, utóbb a görögkelelieknek sem kegyelmeztek.

Dávid Ferenc szelidebb lelkülete és békülékeny természete tulzottnak, sőt helytelennek tartotta Melius kiméletlen eljárását, de cselekvésébe nem avatkozott, hanem visszavonult hívei közé, azoknak lelki gondozásán fáradozott és iskolájukat fejlesztette, melynek voltaképpeni igazgatója maga volt. Emellett szakított időt, hogy a teologia újabb, érdekesebb fejezeteivel megismerkedjék. Legnagyobb hírű, kétségkívül legértékesebb munka, amit ekkor ismert meg, Kálvin *Institutio*-ja volt. Az 1558-iki kiadást kapta kézhez, amely Serveto elveit támadja és cáfolja. A világos előadás, az erős logika, az érvelés ellenállhatatlan ereje meglepte Dávidot, magával is ragadta; de a presztináció ridegsége, dogmaszerűsége ismét kétséget támasztott lelkében, most már Kálvin tanításával szemben. E belső töpren-

gésének idején adta neki Blandrata a *Restitutio Christianismi*-t, Serveto azon művét, mely bukását is okozta, melyben a szentháromság tanát abszurdumnak, ésszel felfoghatatlannak és a sátán találmányának nevezi; kijelentvén benne merészen, hogy „Jézus Názáretből való ember”.

Ime, Servetonak csirában lévő eszméjéből pattan át Dávid Ferenc lelkébe az *egy Isten* gondolata, melyet ő a reformáció nagy elvei közé ékel, merész következetességgel kifejt és rendszerbe foglal saját felekezete, a későbbi unitárius egyház számára.

A gondolat lassan érik nála is. Először magánosan elmélkedik a kérdésről, majd a családi körben képezi beszéd tárgyát, utóbb baráti társaságban vitatkoznak fölötte. Pártok keletkeznek: hívei és ellenei támadnak az eszmének; kikerül a városba, be az iskolába, miből összeütközés keletkezik a tanító, Károlyi Péter és Dávid Ferenc között. Meliusnak és általa a hivatalos kálvinista egyháznak tudomására jut Dávid új tanítása, ellene hirtelen szervezkednek s meg akarják akasztani útján. Evégből a fejedelemtől zsinat hirdetését kérik, hogy azon tisztázzák a helyzetet. János Zsigmond készséggel össze is hívta 1566 ápril 15-ére Gyulafehérvárra. Azonban

nem történt végleges megoldás, a küzdő felek csak fegyverszünetet kötöttek. Nem is elégített ki senkit az itt lefolyt vita, mert a kálvinisták érezték, hogy nem teljes a győzelmük, mert némi engedményt tettek Dávidékkal szemben; viszont Dávid Ferenc is látta, hogy határozottabb formában kell fellépnie, ha sikert akar elérni. Hogy ezt megtehesse, 1567 február 23-án zsinatra gyűjtötte híveit Tordára és ott három pontba foglalta tanítását, ezzel nyíltan elszakadva a szentháromság vallóitól. Új felekezetet alapított a protestánsok másik két egyházával szemben, melyet egyelőre *orthodoxa fides*-nek nevezett.

A harc a kálvinisták és Dávid követői között most tört ki teljes erővel. Melius szenvedélyes hangú írásokban támadta a „Szenháromságot tagadó eretnekek”-et s ellenük a fejedelemhez, „mint az igaz egyház táplálójának és védőjének” személyéhez fordult védelemért. Ezalatt Dávid Ferenc sem pihent. Négy műben részletezte és magyarázta eddigi tanítását, melyek a fejedelem nyomdájában Gyulafehérvárt jelentek meg. Bennük nemcsak polemizált Meliussal s elutasította a személyét érintő vádakát, hanem támadólag is fellépett s a meggyőzés minden eszközét és fogását felhasználta a maga igazságának elhité-

sére. Körülményei szerencsésen alakultak, mert vallása megnyerte János Zsigmond hajlandóságát, ami elsősorban Blandrata közbenjárásának tulajdonítható; így nem okozott különösebb nehézséget a tordai országgyűlés azon határozatának kieszközlése sem, mely szerint „nem engedtetik meg senkinek, hogy a tanításért más bárkit is fogsággal, vagy helyéről megfosztással fenyegetsen...”

Melius végső leszámolásra készült Dávid Ferencel. E célból vitára hívta őt Debrecenbe. Dávid azonban nem ment el, hanem a fejedelmet kérte, hogy zsinatot hirdessen s arra a magyarországi papságot is hívja meg. Hosszas ingadozás után, 1568 március 8-án, Gyulafehérváron megkezdődött a disputáció, János Zsigmond jelenlétében. Melius is, Dávid is a maga teljes vezérkarával jelent meg; a szót természetesen a két püspök vitte, de a vitában mindnyájan résztvettek. Döntés ez alkalommal sem történt, mert a kálvinisták keményen kitartottak a szentháromság sérthetlensége mellett, Dávidék szintén makacsul védelmezték saját álláspontjukat. Azonban a zsinat mégsem volt haszon nélküli ez utóbbiakra nézve: a fejedelem és hét tanácsosa elfogadta tanításukat és forma szerint, hivatalosan megalakították egyhá-

zukat, melynek püspökévé Dávid Ferencet választották.

A gyulafehérvári vitatkozás után irodalmilag folytatták az alapelvek tisztázását, melynek terméke egész sereg theologiai munka és polémikus írás lett. De a küzdelem ismét átcsapott a szóbeli disputa terére, mert közvetlen hatását és gyors sikerét nem pótolhatta a nyomtatott betű. A fejedelem Váradra, 1569 október 15-ére tűzte ki az újabb versengést, elnökül Békés Gáspárt jelölve ki. Nagy hévvel és odaadással folyt a vitatkozás: mind a két fél belévitte egész erejét és tudását, hogy a másik fölött diadalt ülhessen. De most sem sikerült győzni egyiknek sem, tehát ismét eredmény nélkül oszlottak szét. Legföllebb azt lehetne eredménynek tekinteni, hogy Dávidnak újabb oldalról és nagyobb mértékben sikerült megvilágítania felfogását.

A két egyház vetélkedése egész kis irodalmat teremtett, amely természetesen, jobbára theologiai tartalmu és polemikus irányu. De képviselve van benne a szépirodalom is egy irónikus vigjátékkal, a *Disputatio Debreciniensis*-sel, melyet Karádi Pál alföldi püspök adott ki, talán ő is írt, melyben a szerző, unitárius szempontok szerint, erős támadást intéz a kálvinisták, kivált azok feje (Melius) „Péter pápa” ellen.

Dávid Ferenc első munkása volt ennek az irodalomnak. Műveit azonban nagyrészt latin nyelven írta, a kor szokása és a szükség követelése szerint. De magyarul is írt, bár jóval kevesebbet. Az unitárius egyház legrégebb templomi énekei szintén tőle valók alkalmasint; de azért korántsem költő. Mint egyházi szónok nagy ő igazán. Fennmaradt prédikációi elsőminőségűek mindenféle templomi beszéd között. A középkori szónokok hagyományaival szakít; nem igyekszik a képzeletet foglalkoztatni vagy megrémíteni a hallgatókat; az unalmas theologiai fejtegetéseket, üres és hamis okoskodásokat kerüli, még azokat a külső szépségeket sem használja fel, melyeknek nyomán önként fakad a hatás. Az egyszerűség és természetesség embere, az ész és igazság vezérli szavait. Semmiféle tekintélyt sem ismer el, egyedül a bibliára támaszkodik, igéivel bizonyít és cáfol.

A gyulafehérvári gyűlés után megalakult ugyan Dávid egyháza, de sem neve, sem törvényes állása nem volt. Állítólag Blandrata mondotta először az új tanítást unitárius-nak, a Kálvintól használt „trinitárius” kifejezéssel szemben. Ez az elnevezés oly hirtelen átment a közhasználatba, hogy ez időtől fogva, az 1571-iki maros-

vásárhelyi országgyűlésen törvényesen bevett vallásnak hivatalos elnevezése maradt.

János Zsigmond halálával rosszra fordult az unitáriusok sorsa. A fejedelemmé választott Báthory István ellenséges kezének súlyát mindjárt megérezték: Dávid Ferencet letette az udvari papságról és helyébe Alesius Dénest nevezte ki. A régi unitárius tanácsurak elkerültek az udvarból, maga Blandrata is köpenyeget fordított és egykori hittestvérei ellen kezdett áskálódni. A helyzet változásával a másik két protestáns felekezet egyre támadóbban lépett fel az egyistenhivők ellen és Báthorynál keresztülvitték: a speieri birodalmi gyűlés határozatának megfelelően, rendelje el, hogy semminemű könyvet ne legyen szabad addig kinyomatni, míg a felsőség annak tartalmát jóvá nem hagyta. Ezzel az unitáriusok tanítása ellen a legerősebb fegyvert vették elő. Viszont, Dávid Ferenc is megtette az utolsó lépést, mellyel hitvallását betetőzte: a marosvásárhelyi zsinaton megtagadta Krisztus istenségét. E szélső újításának sújtó következménye nem maradt el: az 1573-iki országgyűlés felhatalmazta a fejedelmet, hogy a vallásújítókat keményen büntesse meg.

Azonban Dávid Ferencet nem törte meg az üldözés. Amit eddig kedvező körülmények között, uralkodói pártfogás mel-

lett hirdetett, amellelt állott a balsorsban, vissza nem vont belőle egy ígét sem. Sőt akkor sem engedett meggyőződéséből, a mikor Báthory Kristóf megparancsolta, 1577-ben a nagyenyedi püspökválasztó zsinatnak, hogy *magyar püspökké* kálvinistát válasszon s Tordai Sándor András személyében választott is. Igaz, ez volt legnagyobb csapás az unitarizmusra, mert Sándor András mindazon templomokat és iskolákat, melyek előzőleg kálvinisták voltak, visszafoglalta és fenhatósága alá helyezte, de a megkevesbült unitárius egyház állandó hűségű tagjai annál nagyobb lelkesedéssel vallották hitüket és követték vezérüket.

Blandrata György ezalatt keverte a kártyát. Minden törekvése arra irányult, hogy Dávidot megbuktassa, az unitárius vallásra döntő befolyást gyakorolhasson s homlokát a vallásalapítás glóriájával ékesíthesse. Célja elérésére kémeikkel vétette körül Dávidot, kiket részben saját papjai közül válogatott, részben úgy csempészett melléje, mint az olasz Fausto Socinint, aki szemben a szives barátot és hitrokont játszta, de háta mögött áruló volt. Minden szavát, minden cselekedetét megsugták az olasz doktornak, ez közölte a fejedelemmel s vádakot kovácsolt előtte hajdani barátja és reformátortársa ellen.

Legfőbb vádját Dávid utolsó, tordai zsinatának elferdített határozatai alkották, melyek alapján az 1579-iki tordai országgyűlés kimondotta, hogy Dávid Ferenc tanítása káromlás és kárhoztatásra méltó. Pedig más bűne nem volt, mint őszintén vallotta, hogy az emberi léleknek a végtelen mindenség alkotójához vezető úton nem babonás miszticizmusra, nem is faragott bálványra, hanem a józan ész előtt világos, a közműveltség tökéletesedésével párhuzamosan haladó, értelmes eszmékre van szüksége. Minden fejlődik a világon, fejlődnie kell hát, sőt át kell alakulnia az istenhivés tartalmának és formáinak is.

A bátor újíto, korszakos pályafutásán 1579 novemberében eljutott az utolsó állomásra, magas Déva várának börtönébe, örökös rabságra. Szomorú szívvel kellett tapasztalnia, hogy nem elleneinek ereje, hanem tulajdon pártfeleinek irigysége, féltékenység és gyáva kislelkűsége juttatta oda.

De minek a zúgolódás?

A sors munkájában nincs következetlenség: minden nagy elme, mely az emberiségnek új irányt mutatott, neki új utakat vágott a boldogulás felé, kevés kivétellel keresztre, vagy bitófára került.

Mert az Úr szereti az ő választottait és megpróbálja őket . . .